

dr Beata Dyrda
Uniwersytet Śląski

Trudności w nauce szkolnej uczniów zdolnych, czyli słów kilka o Syndromie Nieadekwatnych Osiągnięć Szkolnych

Jednym z ważniejszych wymiarów funkcjonowania ucznia w szkole są jego osiągnięcia szkolne. To, jak dziecko się uczy, czyli osiąganie przez nie sukcesów lub doznawanie porażek w nauce, ma znaczenie dla dalszych losów edukacyjnych, wyboru przyszłego zawodu i funkcjonowania w społeczeństwie. W tradycyjnej szkole wskaźnikiem osiągnięć szkolnych ucznia są przede wszystkim jego oceny. Problemy niepowodzeń szkolnych, trudności, problemów, opóźnień w nauce czy braków sukcesów w nauce szkolnej są ściśle związane z funkcjonowaniem szkoły jako instytucji. Można powiedzieć, że istnieją w szkole od jej zarania i trudno je całkowicie wyeliminować. Niepowodzenia szkolne od wielu dziesięcioleci skupiają uwagę nie tylko pedagogów i psychologów, ale także socjologów, polityków oświatowych, a przede wszystkim nauczycieli i rodziców.

W przypadku uczniów zdolnych spodziewamy się satysfakcjonujących osiągnięć szkolnych. Nie wszystkie jednak dzieci z ponadprzeciętnymi możliwościami wykorzystują je w pełni, bardzo często wiele z nich ponosi fiasko w dziedzinach, w których mogłyby odnosić sukcesy. W pracy z uczniami zdolnymi należy zdawać sobie sprawę, iż niektóre czynniki, na przykład: nierówne tempo rozwoju intelektualnego, różnice osobowościowe, negatywne oddziaływanie środowiska szkolnego czy domowego mogą drastycznie wpłynąć na szkolne funkcjonowanie tych uczniów i spowodować obniżenie i pogorszenie wyników w nauce. Na podstawie obserwacji praktyki pedagogicznej oraz analiz wyników badań naukowych zauważamy, iż wśród grupy uczniów zdolnych mamy do czynienia z problemem niepowodzeń szkolnych. Wysoki poziom inteligencji i uzdolnień specjalnych nie gwarantują wysokich wyników w nauce. Pewien odsetek uczniów uznanych za zdolnych osiąga wyniki gorsze od tych, na jakie je stać. Uczniowie zdolni często nie wykorzystują potencjałów zdolności i uczą się znacznie poniżej swoich możliwości. Przyczyn tego kłopotliwego, dla samych uczniów jak i ich rodziców i nauczycieli, zjawiska jest wiele, ale należy je jak najwcześniej rozpoznać i im przeciwdziałać. Uczniowie zdolni to także dzieci specjalnych potrzeb edukacyjnych. Przekonanie, iż „sami sobie poradzą dzięki swoim dodatkowym

możliwościom” nie tylko nie sprzyja rozwijaniu zdolności i talentów tych uczniów, ale przyczynia się do gubienia przysłowiowych diamentów. Coraz częściej w praktyce spotykamy się z sytuacją, kiedy rodzice i nauczyciele tych uczniów zwracają uwagę, że ci, którzy osiągnęli najwyższe wyniki w nauce, w których pokładano nadzieje związane z ich edukacją uczą się coraz słabiej. Zjawisko to nosi nazwę Syndromu Nieadekwatnych Osiągnięć Szkolnych (SNOS) i może dotyczyć nawet 50 proc. populacji dzieci zdolnych.

Profesjonalna diagnoza psychologiczno-pedagogiczna syndromu pokazuje, iż u takich uczniów występuje znaczna rozbieżność pomiędzy wynikami uzyskiwanymi w testach badających zdolności intelektualne, specjalne i twórcze, a niskimi wynikami z testów osiągnięć szkolnych, sprawdzianów itp. Ale oczywiście nie każde pogorszenie wyników ucznia świadczy o występowaniu SNOS. Jeżeli uczeń długo chorował i w teście czy sprawdzianie osiągnął słabsze wyniki niż osiągał wcześniej, to taka sytuacja nikogo nie dziwi. Mówimy wówczas o sytuacyjnych nieadekwatnych osiągnięciach, którym stosunkowo łatwo przeciwdziałać. Niestety wiele chwilowych niepowodzeń szkolnych uczniów zdolnych ma charakter ciągły i w miarę upływu czasu przekształca się w syndrom chroniczny. Ten z kolei jest trudny do zdiagnozowania i terapii.

Przyczyny i rozpoznawanie zjawiska

Cechą charakterystyczną Syndromu Nieadekwatnych Osiągnięć Szkolnych jest jego złożoność, czyli współwystępowanie trzech rodzajów problemów: osobowościowych, rodzinnych i szkolnych. Analizując wyniki badań nad etologią problemu niepowodzeń szkolnych uczniów zdolnych, celowym zabiegiem jest wyodrębnienie trzech grup przyczyn: przyczyny osobowościowe uczniów zdolnych, przyczyny związane ze środowiskiem rodzinnym uczniów zdolnych, przyczyny związane ze środowiskiem szkolnym uczniów zdolnych.

Pierwsza grupa przyczyn powodujących niewykorzystywanie przez uczniów zdolnych możliwości umysłowych w nauce szkolnej koncentruje się na typowych cechach osobowościowych, emocjonalnych, zachowaniach i funkcjonowaniu społecznym tych uczniów. Nieformalna diagnoza syndromu wymaga od nauczyciela i rodzica wiedzy o jego specyfice i koncentruje się głównie na obserwacji zachowań dziecka w konkretnych sytuacjach domowych i szkolnych. W grupie uczniów zdolnych zdarzają się problemy natury emocjonalnej i społecznej, zakłócające ich właściwy rozwój oraz prawidłowe funkcjonowanie w szkole i w gronie rówieśników, bardzo często mogą one maskować i ukrywać rzeczywisty potencjał zdolności. Problemy te są konsekwencją asynchronii rozwojowych oraz różnych

rodzajów nadpobudliwości pojawiających się już we wczesnym dzieciństwie. Może to być nadwrażliwość intelektualna, psychomotoryczna, wyobrażeniowa, emocjonalna czy zmysłowo-sensoryczna. Prowadzą one do pojawienia się przejawów negatywnych zachowań dziecka, wśród których możemy wyróżnić: niecierpliwość i brak tolerancji, upór, cynizm, nieustępliwość, hałaśliwość i pretensjonalność, kłótniowość, niechęć do współpracy i współuczestnictwa, egocentryzm i nadmierną energię oraz obojętność na zasady dobrego wychowania. Uczniowie z SNOS charakteryzują się niedojrzałością emocjonalną i społeczną. Można wśród nich wyróżnić grupę uczniów agresywnych, wycofujących się oraz typ mieszany buntowniczo-wycofujący się. Uczniowie agresywni jawnie i widocznie demonstrują swoją wybuchowość, gwałtowność i tendencję do zachowań konfliktowych. Uczniowie wycofujący się są znudzeni, niezainteresowani i niezaangażowani. Typ trzeci buntowniczo-wycofujący się to kombinacja zachowań agresywnych i pasywnych. Większość uczniów manipuluje otoczeniem – swoimi rodzicami, nauczycielami czy rówieśnikami – ale dla uczniów z SNOS manipulacje są mechanizmami obronnymi stosowanymi nieświadomie. Dzieci uległe najczęściej odwołują się do manipulacji typu: „pomóż mi”, „ponaglaj mnie”, „współczuj mi”, „chroń mnie”, natomiast dzieci dominujące wykorzystują mechanizmy typu: „nie krytykuj mnie”, „podziwiał mnie”, „bądź tylko mój”, „dostrzegaj moją wyjątkowość”. Większość dzieci w pewnym wieku zachowuje się podobnie, jednakże u dzieci zagrożonych syndromem nieadekwatnych osiągnięć zachowania takie występują bardzo często – niemal w każdej sytuacji.

Diagnoza funkcjonowania ucznia w typowych sytuacjach szkolnych opiera się na wnikliwej obserwacji nauczyciela i sprowadza się do zidentyfikowania najczęściej pojawiających się zachowań uczniów. Jeżeli nauczyciel zauważy kilka z wymienionych poniżej zachowań, powinien zastanowić się, czy nie jest to syndrom zaniżonych osiągnięć: słabe wyniki prac kontrolnych, sprawdzianów i odpowiedzi; niedbałe wykonywanie zadań domowych; wyraźną dysproporcję pomiędzy wysokim poziomem zdolności poznawczych a niskim poziomem wykonywania zadań szkolnych; nadpobudliwość emocjonalną lub nadmierną nieśmiałość; duży potencjał zdolności i jednoczesny brak umiejętności uczenia się; tendencję do manipulowania otoczeniem; szeroką wiedzę ogólną przy jednoczesnym braku opanowania przerabianego materiału; szerokie zainteresowania pozaszkolne i minimalny wysiłek wkładany w prace szkolne; rozbieżność pomiędzy poziomem wypowiedzi ustnych i pisemnych (wypowiedzi ustne wypadają znacznie lepiej niż prace pisemne); koncentrowanie swojej uwagi na wybranych przedmiotach; posiadanie jednej pasji czy hobby, które przedkłada się nad naukę; niską samoocenę; duży niewykorzystany potencjał twórczości;

impulsywność i trudności z formułowaniem własnych sądów; nieumiejętność wyznaczania realnych celów i nierealistyczne oczekiwania co do własnej osoby; tendencję do wycofywania się lub agresywnej dominacji w grupie; problemy w nawiązywaniu kontaktów z rówieśnikami; nieumiejętność pracy w grupie; problemy z dyscypliną i przeciwstawianie się poleceniom nauczyciela; bierne lub negatywne postawy wobec obowiązków szkolnych; unikanie działania w nieznanym i nowych sytuacjach w obawie przed niepowodzeniem; trudności w finalizowaniu rozpoczętych zdań i prac; problemy z koncentracją, marzenie na jawie, niezorganizowanie w pracy.

Rodzinne przyczyny SNOS

Druga grupa przyczyn niepowodzeń szkolnych uczniów zdolnych jest ściśle związana ze środowiskiem rodzinnym. Środowisko rodzinne jest podstawowym środowiskiem wychowawczym dla dziecka. To w rodzinie kształtuje się system wartości dziecka, aspiracje edukacyjne, postawy wobec szkoły, nauczycieli i obowiązków szkolnych, w rodzinie ma także miejsce pierwsza intuicyjna diagnoza zdolności i uzdolnień dziecka. Powodzenie dziecka w szkole jest konsekwencją jego sytuacji w domu, która w przypadku różnych nieprawidłowości czy patologii, może wywołać negatywne zaburzenia w rozwoju psychicznym i uczuciowym, a tym samym spowodować pojawienie się trudności w nauce szkolnej. Szczególnie ważnym okresem dla rozwoju przyszłych zdolności dziecka jest wczesne dzieciństwo. Rodzice często w sposób nieświadomy i niezamierzony mogą hamować i tłumić rozwój uzdolnień dziecka. Liczne badania wykazują, iż uczniowie o obniżonych osiągnięciach pochodzili z rodzin o niskim statusie społecznym, rodzice mieli na ogół niższe wykształcenie i przejawiali negatywne postawy wobec wartości wykształcenia. Rodzice uczniów bez sukcesów przejawiają wobec dzieci postawy nadopiekuńczości lub wrogości, odrzucania i braku zainteresowania rzeczywistą działalnością dziecka. Nie są zainteresowani sytuacją dziecka w szkole i nie dopingują go do osiągnięcia lepszych wyników w nauce. Stosują także niekorzystne metody wychowawcze: niekonsekwencję, rozpieszczanie, mają niejasne wymagania i sprzeczne, nieadekwatne do możliwości oczekiwania. Często w rodzinach tych uczniów pojawiają się liczne problemy natury emocjonalnej, rodzice są nie zrównoważeni, dominujący lub też obarczają dzieci nadmierną władzą, ich stosunki z dziećmi cechuje nasilona ambiwalencja, napięcia i konflikty. Rzeczywiste przyczyny obniżonych osiągnięć w nauce związane są bezpośrednio z warunkami kulturowymi rodziny, poziomem opieki nad dzieckiem i jego nauką, atmosferą wychowawczą w domu, postawami

rodzicielskimi oraz stylem wychowawczym preferowanym przez rodziców. Rodziny, w których dzieci osiągają nieadekwatne wyniki, zazwyczaj charakteryzują się mniejszym występowaniem emocji pozytywnych. Rodzice osób osiągających nieadekwatne wyniki mogą wykazywać brak zainteresowania edukacją. Rodzice uczniów osiągających bardzo dobre wyniki częściej wykorzystują styl bardziej autorytarny niż rodzice uczniów osiągających wyniki słabe. Rodzice osób osiągających nieadekwatne wyniki często są nadmiernie pobłażliwi lub zbyt surowi. Rodziny uczniów osiągających nieadekwatne wyniki mogą być bardziej restrykcyjne i stosować więcej kar. Traktowanie dziecka jak dorosłego w zbyt młodym wieku może też przyczyniać się do tego, że jego wyniki staną się nieadekwatne. Ponadto rodziny uczniów osiągających dobre wyniki promują automotywację, zaangażowanie w środowisko i autonomię bardziej niż rodziny uczniów osiągających słabe wyniki. Uczniowie osiągający nieadekwatne wyniki mogą nie chcieć identyfikować się ze swoimi rodzicami. W domach osób osiągających nieadekwatne wyniki pojawia się więcej konfliktów rodzinnych.

Szkolne przyczyny SNOS

Naczelnym problemem związanym z edukacją uczniów zdolnych jest brak spójnych, systemowych rozwiązań w zakresie pracy z uczniem zdolnym w polskim systemie oświaty. W szkołach zauważa się brak systemu identyfikowania uzdolnień uczniów z uwzględnieniem pomocy ze strony poradni psychologiczno-pedagogicznych. Ponadto w szkołach słabo wykorzystuje się możliwości stwarzane przez prawo oświatowe, są to indywidualny tok nauki, indywidualny program nauczania, systemy stypendialne. Nauczyciele często uskarżają się na brak wsparcia psychologiczno-pedagogicznego dla uczniów zdolnych. Zaniżone wyniki w nauce osiągane przez uczniów zdolnych mogą być konsekwencją niewłaściwej postawy nauczyciela, rówieśników, wadliwych programów nauczania oraz metod pracy dydaktyczno-wychowawczej. Nie wszyscy nauczyciele są przygotowani do pracy z uczniami zdolnymi. Wielu, niestety, tego nie potrafi. Przede wszystkim nie umieją właściwie zdiagnozować zdolnych uczniów, stąd mają wobec nich zaniżone oczekiwania. Nierzadkie są też negatywne zachowania nauczycieli, np.: niesprawiedliwe oceny, niepoprawne komentowanie stopni, porównywanie ocen uczniów, koncentrowanie się na błędach i porażkach, destrukcyjna krytyka wyników poszczególnych uczniów na forum całej klasy, wyrażanie zdziwienia w sytuacji, kiedy słabszy uczeń (w opinii nauczyciela) uzyskuje dobrą ocenę. Wielu nauczycieli wciąż preferuje tradycyjne, podające metody nauczania, które powodują, że uczniowie się nudzą i tracą zainteresowanie przedmiotem.

Przykładowe interwencje.

Uczniowie zdolni z SNOS są grupą bardzo zróżnicowaną. Ich nieadekwatne do możliwości wyniki są skutkiem wielu różnych powodów, dlatego jedna strategia interwencyjna nie może pomóc w zmianie negatywnych zachowań u wszystkich uczniów z syndromem. Przede wszystkim konieczna jest ścisła współpraca rodziny, szkoły oraz poradni psychologiczno-pedagogicznych i wybór odpowiedniego do konkretnego ucznia rodzaju interwencji. Podstawą terapii SNO jest podejście całościowe, czyli skoncentrowanie oddziaływań pedagogicznych na dziecku, rodzinie i szkole. Terapia Syndromu Nieadekwatnych Osiągnięć Szkolnych powinna przebiegać jednocześnie w trzech płaszczyznach, tylko wówczas możliwe jest całkowite rozwiązanie problemu. Przeciwdziałanie skutkom syndromu przynosi najlepsze efekty wówczas, gdy trzy strony współdziałają ze sobą. Efektywność terapii jest również uzależniona od jasno ustalonych zasad porozumiewania się pomiędzy tymi stronami. Interwencje mające na celu rozwiązanie problemu nieadekwatnych osiągnięć dzielą się na dwie kategorie. Pierwsza to profesjonalna pomoc psychologiczna, a druga to interwencje edukacyjne prowadzone przez samego nauczyciela jak również interwencje instruktażowe prowadzone przez rodziców. Interwencje o charakterze pomocy psychologicznej skupiają się na zmianie dynamiki osobowej lub rodzinnej przyczyniającej się do nieadekwatnych osiągnięć ucznia. Interwencje takie mogą obejmować pomoc psychologiczną indywidualną, grupową czy rodzinną. Psychologowie i terapeuci mogą pomóc osobom osiągającym nieadekwatne wyniki, poprawiając niesprawny system nagradzania, modyfikując skłonności pasywno-agresywne czy łagodząc deficyty emocjonalne. Nauczyciele mogą pomóc uczniom w eliminacji luk edukacyjnych i łagodzić lub kompensować ich braki poznawcze. Trzeba pamiętać, że uczniowie osiągający nieadekwatne wyniki pozbawieni motywacji najczęściej nie widzą powodów, aby stać się lepszymi uczniami. Nauczyciel, który pracuje z takim typem osób, powinien skupić się na wdrożeniu systemu nagradzania, który zachęci ucznia do wysiłku w szkole i wpłynie na sukcesy szkolne. Niezmiernie ważnym elementem w terapii syndromu jest adekwatna motywacja dziecka zdolnego do nauki. Istotna rola przypada tu nauczycielowi, który może umiejętnie rozbudzić wewnętrzną motywację ucznia do nauki. Uczniowie są bardziej zmotywowani do nauki, kiedy osobiście i aktywnie mogą się w nią zaangażować oraz mają sposobność podejmowania decyzji zgodne ze swoimi możliwościami i z wymogami zadania. Motywacja uczniów jest także większa, kiedy postrzegają zadania jako związane z osobistymi celami, potrzebami i zainteresowaniami, a także jako możliwe do wykonania. Naturalna uczniowska motywacja do nauki rozwija się w atmosferze

bezpieczeństwa, zaufania, kiedy uczniowie doznają takiego wsparcia i wspomagania ze strony dorosłych, które jest dostosowane do indywidualnych potrzeb i zdolności, gdzie uczniowie mają szansę na podejmowanie ryzyka bez strachu i lęku przed niepowodzeniem. Warto też zdawać sobie sprawę, że na poziom wyników ucznia mają wpływ dom, rówieśnicy czy środowisko kulturowe. Badani uczniowie, którym udało się wyeliminować syndrom nieadekwatnych osiągnięć, podkreślają najczęściej, że w przewyciężeniu trudności pomogli im przede wszystkim nauczyciele, którzy służyli im wsparciem i wierzyli w ich możliwości. W sytuacji braku formalnych programów dla uczniów osiągających nieadekwatne wyniki wsparcie, uwaga i pozytywne nastawienie nauczycieli może pomóc w wyeliminowaniu tego niekorzystnego zjawiska. Rodzice uczniów osiągających nieadekwatne wyniki i pozbawionych motywacji mogą również skorzystać na tych strategiach terapeutycznych, które będą zachęcać ich do pozytywnych wypowiedzi na temat edukacji, wykazywania zainteresowania pracą dziecka w szkole i chwalenia jego osiągnięć.